

Протистояння Ганзи зростанню торгової конкуренції в XV ст.: перші ознаки кризи

Ганза — торгово-політичне об'єднання з понад 160 міст Північної і частково Центральної Німеччини — існувала з середини XII до середини XVII ст. і відіграла значну роль в економічному, політичному і культурному розвитку Європи, торгівля якої була охоплена численними ганзейськими підрозділами та філіями. Особливе місце в системі Ганзи посідали розташовані вздовж балтійського узбережжя вендські міста Любек, Росток, Вісмар та інші, які протягом XIII—XIV ст. зуміли створити не тільки досить міцний територіальний конгломерат, а й стати ядром Ганзи. Проте на початку XV ст. час розквіту, коли Ганза могла диктувати умови цілим державам і тримати в своїх руках монополію торгівлі у північних країнах, почав безповоротно відходити в минуле.

В цій статті зроблено спробу з'ясувати, які зовнішньополітичні обставини зумовили визрівання кризових явищ у ганзейській торгівлі і чому Ганза виявилась неспроможною протистояти натискові країн-конкурентів.

Симптоми кризи, що насувалася на Ганзу, виразно виявились уже в 1393—1401 рр., коли ганзейські міста вели запеклу боротьбу з піратами, які повністю контролювали всю балтійську торгівлю. Загони каперів, так званих “братів-віталійців”, були сформовані герцогом Альбрехтом Мекленбурзьким із бідного рицарства і представників міських та сільських низів з метою зашкодити постачанню продовольства до Данії, з якою мекленбурзький дім перебував в гострому конфлікті через взаємні претензії на шведську корону. Прикриваючись покровительством герцога, пірати безсоромно грабували багаточисленні ганзейські судна, що прямували до володінь Маргарети Датської. Укладення в 1397 р. Кальмарської унії та об'єднання трьох скан-

динавських держав загалом вичерпали конфлікт, але не припинили морський розбій.

Після того, як у 1398 р. Тевтонський орден спромігся захопити опорну базу на о. Готланді й вигнати піратів з Балтики¹, вони перемістилися до Фрісландії і розгорнули свої дії на Північному морі. Відсутність умов для ведення торгівлі, величезні витрати, що дедалі зростали, постійна небезпека і жах, який капери наводили на мирне купецтво, привели нарешті до того, що 1401 р. з'єднаними зусиллями ганзейських міст піратам все ж таки було завдано відчутного удару.² Але повністю покінчити з віталійцями не вдалося. Багаточисленні скарги ганзейців на пограбування продовжували надходити ще протягом наступних двох десятиліть.³

Ослабленням Ганзи не забарилися скористатися її торговельні суперники, передусім голландське купецтво. Ще в 1368 р., коли голландці були союзниками ганзейців у Кельнській конфедерації,⁴ вони заснували в Сконе купецькі поселення, які мали намір перетворити на опорні пункти своєї торгівлі на Балтиці. Їх планам, проте, не судилося здійснитися, бо ганзейці розгадали задуми небезпечних конкурентів і відразу ж після розгрому Данії витіснили їх із сфери свого впливу.⁵ Тоді з 1401 р. голландські пірати почали справжнє полювання на торгові судна. Зусиллями вендського відділення в 1403 р. становище було нормалізоване,⁶ та все ж голландці не відмовилися від намірів покінчити з ганзейською монополією у сфері балтійської торгівлі. Порушуючи стапельне право, вони почали заходити до малих гаваней Мекленбургу, де протизаконно скуповували хліб — одну з головних статей вендського експорту.⁷ Особливо безсоромно вони діяли в 1408—1416 рр., коли в ході могутніх соціально-політичних виступів у вендських

містах склалась вельми нестабільна внутрішньополітична ситуація. Рухи за демократизацію міського управління були придушені значною мірою завдяки заборонним заходам Данії щодо ганзейської торгівлі. Їх здійснення прискорило капітуляцію міського бюргерства та реставрацію колишніх порядків.⁸

Тільки після цього влада міст змогла дати належну відсіч натискові голландців. У 1416 р. їх позбавили можливості з'являтися в малих гаванях⁹, у 1417 р. — отримувати бюргерське право в ганзейських містах, торгувати там своїми сукнами¹⁰. В 1422—1423 рр. голландським купцям був закритий в'їзд до Пруссії, Новгороду і Ліфляндії, заборонявся продаж їм суден, побудованих на ганзейських верфях.¹¹

Отже, перший серйозний натиск голландських конкурентів вендське купецтво змогло відбити. Підтримка Данії під час внутрішньоміських конфліктів зміцнила владу купецької олігархії і дозволила їй перейти до наступу проти небезпечних суперників. У цьому зв'язку зовсім не безперечною є досить традиційна думка про те, що до реалізації плану про знищення ганзейського панування на Балтиці Данія приступила відразу після укладення Кальмарської унії.¹² Мабуть, це відбулось дещо пізніше, коли через намагання короля Еріка (самостійно правив з 1412 р.) розширити свої володіння і повернути датській короні Шлезвіг¹³ почалися тривалі і, зрештою, безрезультатні війни з Гольштайном (1412—1432 рр.).

Вступаючи у них, Ерік XIII розраховував на підтримку патриціанських влад вендських міст, яким він, як уже зазначалося, надав свого часу чималі послуги. Тим часом підсилення Данії, втім як і підсилення Гольштайну, не входило до політичних планів ганзейського керівництва. Намагаючись позбавити ворогуючі сторони будь-яких переваг одна перед одною і водночас послабити їх, любекське відділення поперемінно підтримувало то одну з них, то другу.¹⁴ Сподівання короля на союз із Ганзою виявилися примарними, і з квітня 1417 р. він вдався до відверто антиганзейської політики: почав скасовувати на території своєї держави привілеї для ганзейців та надавати широке покровительство власному й голландському купецтву.¹⁵

Як контрзахід вендські міста уклали 1422 р. угоду про взаємодію з гольштайнським графом і ввели торгову блокаду Данії,¹⁶ а сполучений військовий флот Любека, Вісмара, Ростока і Гамбурга здійснив рейд вздовж датського узбережжя та безжалюно його пограбував.¹⁷ У 1423 р. Данія вимушена була укласти перемир'я з Гольштайном та оборонний союз на “вічні часи” з вендськими містами,¹⁸ котрий, як невдовзі з'я-

сувалось, виявився досить нетривалим та неміцним.

Влітку 1426 р., коли бої розгорнулися з новою силою, датський король звернувся до міст із проханням про військову допомогу. Ганзейці відповіли відмовою й аргументували її тим, що Данія порушила перемир'я з Гольштайном.¹⁹ Зрозуміло, це був лише привід, причини відмови приховувалися значно глибше. Вендські міста аж ніяк не приваблювала перспектива повернення Шлезвіга датській короні та встановлення датського панування у безпосередній близькості від них. Експансіоністські наміри короля Еріка йшли врозріз з діловими інтересами ганзейців, і тому їхній союз виявився насправді не більш як звичайною формальністю.

Очевидність цього факту сприяла тому, що скандинавське купецтво почало відверто орієнтуватися на торгівлю з Голландією і встановило прямий контакт з традиційним ганзейським партнером Новгородом.²⁰ У 1426 р. Данія ввела мито, яке стягувалося з усіх суден, що проходили через Зундську протоку, і, в першу чергу, завдало удару саме вендським містам. Антиганзейська спрямованість політики сполученого королівства привела до того, що в жовтні 1426 р. вендські міста вступили у війну проти Данії на боці Гольштайну.²¹ Вести її любекському відділенню довелося практично самому, тому що до нього приєдналися лише деякі саксонські міста, а інші члени Ганзи, чиїх безпосередніх інтересів цей конфлікт не торкався, залишилися від нього осторонь.²²

Ганзейці мали намір в ході війни витіснити голландців з Балтики, але їхні спроби припинити датсько-ганзейську торгівлю виявилися марними.²³ Більше того, в 1427—1428 рр. Голландія фактично почала неоголошену війну проти Ганзи і разом з датчанами розгромила її флот в Зунді біля Копенгагена.²⁴ Звичайне торговельне суперництво перетворилося на військове зіткнення, хоча офіційно ні Ганза, ні Голландія війни одна одній не оголошували.

В 1433 р. після приєднання Голландії до володінь могутнього герцога Бургундського виникла реальна загроза союзові між ним та Еріком XIII. Протистояти такій могутній коаліції вендській Ганзі було б нелегко. Але Бургундія виявилася втягнутою у виснажливу війну з Англією,²⁵ а шведи підняли повстання під проводом Енгельбректа Енгельбректссона.²⁶ Це послабило тиск противників на любекську “третину” і полегшило її перемогу над Данією. 1435 р. ганзейським дипломатам поталанило укласти перемир'я з Голландією і підписати у Вордінборзі мирний договір з Данією. Вендським містам повертали-ся всі їхні привілеї на території сполученого ко-

ролівства, вони звільнялися від стягнення зундського мита, Шлезвіг закріплювався за Гольштайном.²⁷

Проте поразка Данії та вигідний договір не усунули протиріч між вендською Ганзою та Голландією. Невдовзі їхній конфлікт набув нової гостроти. У жовтні 1436 р. рішенням любекського з'їзду була заборонена торгівля з Голландією.²⁸ Пруські міста відмовилися підкоритися загальній вимозі і тим самим фактично зірвали торгівлю блокаду.²⁹ Навесні 1438 р. почалася так звана “каперська війна”, яку вендська Ганза вела проти Голландії самостійно, тому що рейнські та вестфальські міста категорично відмовилися брати в ній участь, а пруські та лівонські рішуче опиралися намірам Любека зачинити Зунд.³⁰

За рік по тому вендським містам вдалося укласти союз із королем Кристофером III,³¹ який посів датський престол після повалення у 1439 р. Еріка, і зміг максимально використати ганзейсько-голландські протиріччя у власних інтересах. За допомогою ганзейців він подолав внутрішню опозицію, а після того як за його посередництвом у вересні 1441 р. було підписане 10-річне перемир'я вендської Ганзи з Голландією,³² почав відверто ігнорувати інтереси союзників і за 5 тис. рейнських гульденів поновив у своїх володіннях привілеї голландського купецтва.³³ Ганзейська монополія балтійської торгівлі була підірвана, балтійська “брама відкрилася тепер для голландців”.³⁴ Вже з 1443 р. 120 голландських суден доставили до Данціга, який завдяки політичним змінам на балтійському сході переживав помітне економічне піднесення і перетворився на великий торговий центр,³⁵ відносно дешеві та високоякісні сукна, оброблену рибу, масло та сири власного виготовлення. Зі Східної Балтики голландські купці везли на батьківщину переважно хліб та ліс. Вони здійснювали великі транзитні операції, розширяли торгівлю байейською сіллю і тим самим створювали реальну загрозу пріоритетові вендської Ганзи в сфері посередницької торгівлі.³⁶

В 50—60 роки вендські міста докладали чимало марних зусиль для збереження примусового складування товарів у Брюгге. Пруські та ліфляндські купці відверто уникали посередництва любекського відділення і самі прямували до Антверпена, який помітно набирив сили і перетворювався на великий торговий центр. У 1467 р. вже навіть вендські міста змушені були відкрити там своє торговельне представництво.³⁷ Політика витискування голландців з Балтики провалилася.

На відміну від Ганзи Голландія виступила противницею стапельного права і наполягала на вільному розвитку торгівлі в умовах ринкової

конкуренції, за утворення рівних можливостей для партнерів.³⁸ Майбутнє належало саме цим методам. Ганза, яка спиралась на феодальну в своїй основі систему торговельних привілеїв, виявилась неспроможною протистояти натискові новонародженої голландської буржуазії. Перемога останньої суттєво полегшувалася тим, що всередині самої Ганзи точилася напружена боротьба за ринки, загострювалися протиріччя між окремими міськими угрупованнями. Намір прусько-ліфляндської “третини” вийти з-під опіки любекського відділення та здійснювати самостійну торгівлю політику йшов у розріз з інтересами вендського купецтва і, зрештою, створював обстановку внутрішньоганзейської конфронтації.

Її досить успішно використовували в своїх цілях торгіві суперники Ганзи, зокрема Англія, яка зробила розпалювання міжміської ворожнечі головним засобом у боротьбі за ослаблення ганзейської могутності. Покровительство Кьольну всупереч інтересам вендських міст набуло характеру офіційної англійської політики. В 1468 р. після численних скарг “купців-авантюристів” на утиски з боку вендської Ганзи і у відповідь на їхні вимоги про надання їм рівних з ганзейцями прав Едуард IV позбавив вендське купецтво всіх його привілеїв у Лондонській факторії і через те забезпечив абсолютне панування в ній Кьольну.³⁹

Невдовзі було вжито контрзаходів до Любека. В 1469 р. німецькі купці залишили Англію, на придбання англійських товарів було накладено ембарго. Кьольн відмовився дотримуватися цих вимог і був виключений з Ганзи. Почалась війна вендських міст з Едуардом IV.⁴⁰

Її підсумки у 1474 р. підвів Утрехтський мир, підписання якого ряд істориків вважають “блискучою перемогою”, “тріумфом” вендської Ганзи.⁴¹ З подібним твердженням важко погодитися беззастережно, оскільки подвійний характер договору надто очевидний. З одного боку, любекська “третина”, справді, не тільки змусила Англію відшкодувати їй збитки в розмірі 20 тис. любекських марок і повернути колишні привілеї, а й домоглася також надання їй деяких нових прав. Зокрема, ніхто не міг отримати привілеїв з рук англійського короля без згоди на те Любека. Але з другого боку, перед англійським купецтвом відкривалися можливості вести пряму торгівлю з пруськими та ліфляндськими містами,⁴² що звільняло їх від посередницьких послуг вендської Ганзи. Отже, не зважаючи на перемогу, Любек був змушений піти на досить принципову поступку, що не в останню чергу диктувалось зростанням ганзейського суперництва і роз'єднаності, якими спритно скористався англійський уряд. Його політика, спрямована

на знищення ганзейської торгової монополії у північних країнах, мала успіх.

Явне відокремлення ділових інтересів окремих ганзейських підрозділів супроводжувалося заглибленням протиріч у рамках кожної з “третин”. Про їхню напруженість досить красномовно розповідає ростокська грамота, яка 29 грудня 1462 р. була надіслана на адресу штральзундського магістрату з повідомленням про те, що введення Любеком закону про карбування нової монети викликало зниження цін на низькоякісне ростокське срібло.⁴³ 3 травня 1487 р. вже Любек звинуватив ростокських купців у самовільному спорудженні житлових будівель у сконських поселеннях Сканорі та Фольстербо, право на торгівлю в яких складало неподільний привілей любекського купецтва.⁴⁴ Якщо врахувати, що воно скуповувало майже всіх виловлених тут оселедців,⁴⁵ його небажання ділити прибутки з ростокськими конкурентами стає особливо зрозумілим. Боротьбою за ринки збуту була викликана й інша акція любекського магістрату. У 1493 р. він заборонив ростокським купцям ввозити до Любека “ростокське та інше чуже пиво”, тому що, діючи в такий спосіб, вони “порушують давній звичай і завдають великих збитків місцевим пивоварам”.⁴⁶

Повідомлень про такого роду конфлікти в ганзейських актових документах міститься чимало.⁴⁷ Знайомство з ними викриває загальну тенденцію: ослаблення вендського відділення з середини XVI ст. позбавляло його можливості належним чином протидіяти зростанню зовнішньої конкуренції. Вендська Ганза, яку тіснили Нідерланди та Англія, втрачала колишні позиції не тільки на заході, а й на сході, де їй протистояли ліфляндські та російські міста. В 1494 р. був закритий Німецький двір у Новгороді, керування яким здійснювала Любекська “третина”.⁴⁸

Відносно стабільне становище вдавалося зберігати в Бергені, де кожне з вендських міст мало свою факторію,⁴⁹ хоча й тут не обійшлося без помітних потрясінь. У 1446 р. енергійний та діяльний інтендант Олаф Нільсон видав нові правила ведення торгу, за якими норвезьким купцям дозволялось постачати ганзейцям лише половину товарів. Решту їх зобов'язували збувати неганзейцям. Перебування німецьких купців у Бергені обмежувалося строком від 3 травня до 14 вересня.⁵⁰

Здавалося б, здійснюючи подібний захід, О. Нільсон намагався захистити загальнонаціональні інтереси, але, як переконливо довела М. Веткі, він мав намір зміцнити становище лише бергенського купецтва, до якого, до речі, належав і сам, і надати йому можливість скуповувати за низькими цінами сільськогосподарські продукти та в'ялену рибу, що заповнювала місце в осінньо-зимовий період.⁵¹ Купці з інших районів Норвегії, які були позбавлені привілеїв, відмовилися підкорятися новому закону й були обкладені надзвичайним натуральним податком.⁵² Він сплачувався рибою і ще більше скоротив її постачання ганзейцям,⁵³ що помітно похитнуло їхні позиції в Норвегії.

Ситуація змінилася лише 1491 р. Після заяви вендських міст про намір відкликати своїх представників з Бергена, норвезький рейхсрат, опинившись перед загрозою втрати головного споживача місцевих товарів, скасував закон Нільсона.⁵⁴

В XV ст. Ганзу тіснили не тільки на зовнішніх ринках, а й у середині самої Німеччини. Вже на початку століття південнонімецькі купці, насамперед нюрнберзькі та аугсбурзькі, почали дедалі активніше втручатися до ганзейського економічного простору. В 80-ті роки Фугери постійно вели торгові й банківські операції в Польщі та Ліфляндії. 1494 р. вони заснували власну факторію в Антверпені, а 1496 р. — відкрили свій банк у Любеку.⁵⁵

Отже до кінця XV ст. Ганза та її центральна ланка — вендське відділення з Любеком на чолі — вступила в смугу кризи. Вона була обумовлена цілим комплексом причин, серед яких не останнє місце посідала втрата Ганзою монопольних позицій у сфері балтійської та північнороморської торгівлі. Це сталося через те, що в своїй торговій політиці Ганза традиційно продовжувала спиратися на використання феодальної в своїй основі системи привілеїв і виявилася неспроможною протистояти тискові молодій голландської та англійської буржуазії. Відсутність підтримки з боку центральної влади несприятливо впливала на діяльність Ганзи і не дозволяла їй успішно конкурувати з тими країнами, де розгортався процес формування національних держав. Посилення між- та внутрішньорегіональної ворожнечі й розхитування об'єднання зсередини значною мірою послаблювали позиції Ганзи перед зростаючою торговою конкуренцією її суперників і, безумовно, прискорювали наступ кризи.

Примітки

- ¹ Hanserezesse. Abt. I; Bd. 5. № 71 (далі — HR)
- ² HR. I. 4. № 542, 4; Detmar-Chronik // Die Chroniken der deutschen Städte. Bd. 3.— Leipzig, 1907.— S. 353; Korner H. Chronika Novella.— Göttingen, 1895.— S. 1164.
- ³ HR. I. 6. № 215, 255, 262, 293, 297, 308, 309, 1079.
- ⁴ HR. I. 4. № 413.
- ⁵ Hansisches Urkundenbuch. III. № 332, 435; IV. № 268—270, 274—276, 343 (далі — HUB).
- ⁶ HR. I. 5. № 19, 43; HUB. V. № 593.
- ⁷ Die Bürgersprachen der Stadt Wismar.— Leipzig, 1906.— S. 62, Anm; S. 67—68, 16; Lübeckische Chroniken.— Bd. 2.— S. 22; Koppmann K. Zur Geschichte der mecklenburgischen Klipphäfen // Hansische Geschichtsblätter.— 1885.— № 14. S. 102—106 (далі — HGBll).
- ⁸ Korner H. Chronika.— A. 847.
- ⁹ HR. I. 6. № 262, 167.
- ¹⁰ HR. I. 6. № 396a, 7; № 397, 60, 93; № 398, 11.
- ¹¹ HR. I. 7. № 800, 24—27.
- ¹² Daenell E. Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig // Zeitschrift für holsteinische Geschichte.— 1902.— № 32.— S. 287; Brandt A. V. Geist und Politik in der Lübeckische Geschichte.— Lübeck, 1954.— S. 111.
- ¹³ В 1386 р., скориставшись ослабленням Данії після Штральзундського миру 1370 р., голштайнські графи приєднали Шлезвіг, який фактично був відторгнутий ними ще на початку XIV ст. і тепер лише номінально залишився членом Датського королівства.
- ¹⁴ HR. I. 6. № 396, 100; Форстен Г. В. Борьба из-за господства на Балтийском море в XV—XVI ст.— СПб., 1884.— С. 22.
- ¹⁵ HR. I. 6. № 386, 387, 433; 8. № 35; HUB. VI. № 346, 446, Anm. 2; Nielsen A. Dänische Wirtschaftsgeschichte.— Jena, 1933.— S. 51—55.
- ¹⁶ HR. I. 7. № 517.
- ¹⁷ HR. I. 7. № 550; Korner H. Chronika.— B. 1378.
- ¹⁸ Urkundenbuch der Stadt Lübeck.— Bd. 6, № 523 (далі — LUB); HR. I. 7. № 565.
- ¹⁹ LUB. 6. № 682, 748, 752, 756, 760, 761.
- ²⁰ HR. I. 8. № 13; Fritze K. Dänemark und die hansisch-holländische Konkurrenz in der Ostsee zu Beginn des 15. Jhs. // Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Greifswald. GSR.— Greifswald, 1964.— № 1—2.— S. 84.
- ²¹ HR. I. 8. № 102, 1—4; Huitfeld A. Danmarkis Rigis Kronicke. III.— Kopenhagen, 1652.— S. 406.
- ²² LUB. 6. № 682, 748, 752, 756, 760, 761, 764, 767, 774.
- ²³ HR. I. 8. № 106, 238; HUB. VI. № 706.
- ²⁴ HR. I. 8. № 406, 448.
- ²⁵ Форстен Г. В. Борьба...— С. 54.
- ²⁶ HR. II. 1. S. 303; Сванидзе А. А. Народная война под предводительством Энгельбректа и возникновение риксдага // История Швеции.— М., 1974.— С. 121—128.
- ²⁷ HR. II. 1. № 444, 451—455; Detmar-Chronik. II. № 69; Korner H. Chronika.— S. 1333—1335.
- ²⁸ HR. II. 2. № 8.
- ²⁹ HR. II. 2. № 11.
- ³⁰ Про хід війни див.: Stein W. Beiträge zur Geschichte der deutschen Hanse bis um die Mitte des 15. Jhs.— Giessen, 1900.— S. 93—95; Fritze K., Krause G. Seekriege der Hanse.— Berlin, 1989.
- ³¹ HR. II. 2. № 306.
- ³² HR. II. 2. № 491.
- ³³ HR. II. 2. № 493.
- ³⁴ Fritze K. Danemark.— S. 87.
- ³⁵ Biskup M. Das Reich, die wendische Hanse und preussische Frage um die Mitte des 15. Jhs. // Neue Hansische Studien.— Berlin,— 1970.— S. 341—357.
- ³⁶ Schildhauer J., Fritze K., Stark W. Die Hanse.— Berlin, 1985.— S. 173, 175; Spading K. Zu der Ursachen das Eindringen der Holländer in das hansische Zwischenhandelsmonopol im 15. Jht. // Neue Hansischen Studien.— Berlin, 1970.— S. 227—242.
- ³⁷ Wehrmann D. Die Gründung des Hansischen Hauses in Antwerpen // HGBll.— 1873.— S. 77—106.
- ³⁸ Spading K. Zu den Ursachen.— S. 238.
- ³⁹ LUB. 9. № 486, 541; HR. II. № 479, 567.
- ⁴⁰ HR. II. 6. № 356; Про хід війни див.: Stark W. Der Utrechter Freiden von 1474 // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. 1971. № 7.— S. 891—903; Сепреєва Л. П. Англо-ганзейская морская война 1468—1473 гг. // Вестник ЛГУ.— 1981.— № 14.— С. 104—108.
- ⁴¹ Dollinger Ph. Die Hanse.— Stuttgart, 1989.— S. 399—400; Frensdorff F. Die Hanse zu Ausgand des Mittelalters // HGBll.— 1893.— S. 97; Daenell E. Die Blütezeit der deutschen Hanse.— Bd. 2.— Berlin, 1906.— S. 131.
- ⁴² Hamburgische Chroniken.—Hamburg, 1861.— S. 411; HR. II. 7. № 142, 143.
- ⁴³ HUB. VIII. № 1213.
- ⁴⁴ HUB. IX. № 116.
- ⁴⁵ Населенню Сконе, яке переважно займалось рибним промислом, дозволялось заготовляти на зиму не більше як 6 тонн солоної риби на сім'ю.— Див.: Schäfer D. Das Buch des lübeckischen Vogtes aus Schonen.— Lübeck, 1901.— № LXXII.
- ⁴⁶ HUB. XI.— № 659.
- ⁴⁷ HUB. VIII. № 723, 719, 724, 1213, 1249; XI. № 116, 365, 546, 659.
- ⁴⁸ Казакова Н. А. Русско-ливонские и русско-ганзейские отношения: конец XIV — начало XVI в.— Л., 1975.— С. 261—272; Рыбина Е. А. Иноземные дворы в Новгороде XII—XVII вв.— М., 1986.— С. 118.
- ⁴⁹ Bruns F. Lübecker Bergenfahrer und ihre Chronistik.— Berlin, 1900.— S. 2.
- ⁵⁰ HR. II. 3. № 309; 4, 5.
- ⁵¹ Wetki M. Studien zum Hanse-Norwegen-Problem // HGBll.— 1951.— S. 59.
- ⁵² HR. II. 3. № 456.
- ⁵³ HR. II. 4. № 349, 8.
- ⁵⁴ HR. III. 3. № 17.
- ⁵⁵ Pölnitz G. Fugger und die Hanse.— Tübingen, 1953; Simsch A. Die Handelsbeziehungen zwischen Nürnberg und Polen im europäischen Wirtschaftsverkehr des 15. und 16. Jhs.— Wiestbaden, 1970.